

Petar Jevremović,
Filozofski fakultet Univeziteta u Beogradu

MARTIN PAPPENHAJM (ZAGONETNI ČOVEK IZ SENKE)

Petar Jevremović,
Faculty of Philosophy of the University of Belgrade

Martin Pappenheim (a mysterious man from the shadows)

Abstract: The paper deals with Martin Pappenheim, an Austrian psychiatrist. During World War One, he performed many official psychiatric duties. In 1916–17, he lived in Teresienstadt/Terezín. Gavrilo Princip was serving his sentence there and visited him several times. Apart from a short text in 1919 and a booklet published in 1926, he never wrote about his meetings with Princip. The author describes the work of the Committee for the Investigation of the Breaches of Military Duty established just after the War in Vienna, and Pappenheim was mentioned during hearings of the Committee in a very negative way. Pappenheim's talks with Princip were based on the Freudian method. He conducted his conversations with him like an analyst would do. But his wartime practice with war neurotics was quite different from Freud's. It is important to note that Freud knew Pappenheim personally and, therefore, the author believes that Pappenheim must have told him something about his conversations with Freud. Yet, Freud never mentioned anything about this, not even once. The author concludes that a double foreclosure took place. Both Freud and Pappenheim remained silent about the story, but also Pappenheim himself was erased from the history of psychoanalysis.

Keywords: Martin Pappenheim, Sigmund Freud, Gavrilo Princip, foreclosure

Apstrakt: Rad se bavi Martinom Papehajem, austrijskim psihijatrom. Tokom Prvog svetskog rata obavljao je mnoge službene psihijatrijske dužnosti. Tokom 1916–17, živio je u Terezijenskom/Terezínu. Tamo je služio kaznu Gavrilo Princip i nekoliko puta ga je posetio. Osim kratkog teksta iz 1919, i knjižice objavljene 1926, on nikada nije pisao o svojim susretima sa Principom. Autor opisuje rad „Odbora za istraživanje povreda vojne dužnosti” koji je osnovan neposredno posle rata u Beču, a Papehajm je na saslušanjima Odbora pominjan na veoma negativan način. Papehajmovi razgovori sa Principom bili su zasnovani na frejdrovskoj metodi. Usmeravao je svoje razgovore sa njim na način na koji bi to uradio analitičar. Ali njegova praksa tokom rata s ratnim neurotičarima bila je sasvim drugačija od Frejdove. Važno je da je Frejd lično poznavao Papehajma i stoga autor veruje da mu je Papehajm morao nešto reći o svojim razgovorima s Frejdom. Ipak, Frejd nije pomenuo ništa o tome niti jednom. Autor zaključuje da je došlo do dvostruke forkluzije. I Frejd i Papehajm su ćutali o priči, ali je i sam Papehajm izbrisan iz istorije psihoanalize.

Ključne reči: Martin Papehajm, Sigmund Frejd, Gavrilo Princip, forkluzija

Martin Papenhajm je rođen 4. novembra 1881. godine u gradu Presburgu (današnja Bratislava). Medicinu je studirao u Beču, u periodu između 1899. i 1905. godine. Po završetku studija, radiće na psihijatrijskim klinikama u Pragu (u periodu 1906–1907) i Hajdelbergu (zaključno sa godinom 1911). Habilitiraće u Beču godine 1915. Oblasti njegovog interesovanja biće *neurologija* i *psihijatrija*.¹

Od septembra 1916. do aprila 1917. bio je na čelu neurološkog odeljenja vojne bolnice u gradu Pardubice. Po svedočanstvu njegove ćerke Elze, Papenhajm je tada (zajedno sa svojom porodicom) živio u obližnjem gradu Terezinu, u neposrednoj blizini tamošnje bolnice. To je period u kojem će on, u nekoliko navrata (u nepravilnim vremenskim razmacima) razgovarati sa (tamo zatočenim) Gavrilom Principom.²

Iz Pardubica (Terezina) Papenhajm je premešten u grad Lajtmeric (Litoměřice na češkom), u tamošnju bolnicu. Ovde, međutim, ostaje vrlo kratko. Oboleva od španske groznice, te ubrzo biva vraćen u Beč. U Beču će (prvo kao pacijent) biti primljen u vojnu bolnicu u Grincingu. Zanimljivo je da će, ubrzo po svom oporavku, Papenhajm postati upravnik neurološkog odeljenja iste ove bolnice. Tu će ostati do decembra 1918.

* * *

Papenhajm je početak rata dočeka kao mlad i darovit lekar. Počeo je skromno, ubrzo je napredovao. Konačno, kraj rata je sačekao kao čelna figura (neurološkog odeljenja) jedne od prestoničkih vojnih bolnica. Tada je imao 37 godina.³

Sve ovo imajući u vidu, teško je ozbiljno dovesti u pitanje činjenicu da je on tokom rata, nedvosmisleno bio integrisan u, široko razučeni, sistem austrougarske vojske. Obavljao je funkcije koje su bile u skladu s njegovim kvalifikacijama, napredovao je. Teško je danas po ovom pitanju biti decidan, neko tek treba u arhivama valjano da oprašnja ruke. Ipak moguće je pretpostaviti da bi njegov (sva je prilika brzi) transfer iz Lajtmerica u Beč, između ostalog, mogao govoriti i o tome da je *on* (Martin Papenhajm) *nekom* (kome, ne znamo) bio važan. Ovu tezu (utisak je) dodatno potvrđuje sam Papen-

- 1 Tekst što sledi direktno se nadovezuje na moje prethodno već objavljene radove posvećene Martinu Papenhajmu i pitanju njegovog (eventualnog) uticaja na Frojda. Cf. P. Jevremović, „Sigmund Frojd između princa i arhangela“, *Hermeneutički triptih* (Beograd: Gramatik, 2019), 79–102, te *Idem*, „Sigmund Freud and Martin Pappenheim“, *History of Psychiatry*, 31/1 (March 2020), 82–92.
- 2 Cf. Pappenheim, E., *Hölderlin, Feuchtersleben, Freud. Beiträge zur Geschichte der Psychoanalyse, der Psychiatrie und Neurologie*, herausgegeben und eingeleitet von Bernhard Handlbauer (Graz-Wien: Nausner & Nausner Verlag, 2004), 24–26.
- 3 Vojna bolnica u Grincingu je nastala tokom rata, iz nužde. Sastojala se od brojnih za tu priliku izgrađenih baraka. Po završetku rata bolnica je rasformirana, i tu će se naseliti raznolika sirotinja, izbeglice iz Nemačke i Mađarske, studenti. Jedan od njih je bio Karl Poper. Cf. M. H. Hachen, *Karl Popper-The Formative Years, 1902–1945; Politics and Philosophy in Interwar Vienna* (Cambridge University Press 2010), 90.

hajmov preobražaj od *pacijenta* u *načelnika odeljenja*.⁴ Svakako, bio je rat. U ratu se mnoge mirnodopske procedure skraćuju. Čak i u vojsci, rat (ponekad) relativizuje moć birokratije; pa i hijerarhije. Brže se napreduje. Istini za volju, brže se i propada.⁵

Papenhajm je očigledno bio sposoban čovek. Bio je stručan, preduzimljiv, vredan. Ambiciozan. Mnogo toga ga je zanimalo. Bio je čovek široke kulture. Erudita.⁶ Ako je suditi po njegovim razgovorima s Principom, umeo je sa ljudima. Negdašnji lekari (od Krepelina do Šarkoa) nisu mnogo obraćali pažnju na to šta im pacijenti govore. Nisu umeli da ih slušaju. Čak to nisu ni pokušavali. Papenhajmovo mišljenje je krasila pronicljivost i strpljenje. Van svake sumnje, Principa je umeo da čuje, da ga sasluša. Beležio je njegove reči, nije se razmetao apstraktnom retorikom. Suzdržao se od brzopletog donošenja sudova. Svom sagovorniku dopustio je da on sam govori.

Kako je došlo do toga da Papenhajm razgovara sa Principom? Niko to danas sa sigurnošću ne može reći. Nedostaju nam dokumenti, pouzdana svedočanstva.⁷ Važno bi bilo pročitati njegove zvanične izveštaje o svemu tome. Malo je verovatno da ih nikom nije pisao. Konačno, mnogo bi nam značilo kada bismo bili u prilici da vidimo njegov originalni tekst. To bi nas oslobodilo od svih dilema vezanih za stepen Parežaninove kredibilitnosti.⁸ Nedoumi-

- 4 Zanimljivo je, u isto vreme u Grincingu će (kao lekar) raditi i Alfred Adler. Ipak, nije verovatno da mu je Papenhajm (kao načelnik neurologije) bio nadređen. Adler se tada prvenstveno bavio vojnicima obolelim od tifusa. Cf. Stepanesky, *In Freud's Shadow* (Routledge, 1983), 27. Cf. isto tako i H. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History* (Basic Books, 1981), 586–587.
- 5 Neoprezno bi bilo (mi smo tome skloni) odveć nekritički glorifikovati uređenost tadašnje Habsburške monarhije. Štaviše, bila je to ozbiljno načeta, glomazna i visoko birokratizovana ruina nekadašnje moći. Svojevremeno je Sv. Grigorije Palama rekao za rimsku Crkvu *da je poput slona; kad jednom padne, teško ustaje*. Isto bi moglo da se kaže i za onovremenu Habsburšku monarhiju. Formativne godine svog života, valja to imati u vidu, Papenhajm je proveo *u prirodnom okruženju dobrog vojnika Švejka*. Dakle, u Češkoj... O Česima u intelektualnom miljeu Habsburške monarhije cf. W. M. Johnston, *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History* (University of California Press, 2000), 265–273.
- 6 To se već moglo naslutiti u njegovoj prvoj objavljenoj knjizi. Cf. M. Pappenheim, C. Grosz, *Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters* (Berlin: Springer, 1914).
- 7 Postoji mogućnost (doduše nepotvrđena) da je Papenhajmov razgovor sa Principom bio povezan sa njegovim (Principovim) navodnim pokušajem samoubistva. Papenhajm je bio osvedočeni poznavalac psihopatologije mladih. Još pre rata o tome je napisao knjigu: M. Pappenheim, C. Grosz, *Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters* (Berlin: Springer, 1914). Nije nemoguće da ga je, makar formalno, upravo to preporučilo. Tokom svog *prvog* razgovora sa Papenhajmom, Princip pominje svoj *pokušaj samoubistva peškirom*. Ovo se, navodno, dogodilo mesec dana pre njegovog prvog razgovora s Papenhajmom. Doktor Jan Levit pominje sličan događaj, koji se desio u *garnizonskoj bolnici*. Dobar poznavalac češkog konteksta Principovih zatvorskih dana, S. Buhar, navodi da su u češkim arhivama bili registrovani i zvanični izveštaji o ovim ekcesnim situacijama. Nažalost, ti nam dokumenti više nisu dostupni. Nestali su u istorijskom metežu. Detaljnije o svemu ovome pišaćemo u zasebnom radu.
- 8 Cf. Parežaninov prepis Papenhajmovog teksta: M. Pappenheim, *Gavrilo Princip's Bekenntnisse* (Wien 1926); M. Ković, *Gavrilo Princip. Dokumenti i sećanja* (Beograd: Prometej/Radio-televizija Srbije, 2014), 826–843.

ca je, dakle, mnogo. Nećemo ih brzo razrešiti. Ipak, imamo li u vidu dinamiku njegovih ratnih godina, između ostalog i to kako se i gde se sve kretao, te kako je napredovao, malo je verovatno da ćemo zaključiti kako je sve to bila stvar pukog slučaja. Ili, recimo, njegove individualne radoznalosti, samovolje, (eventualno skrivenog) političkog bunta.

On je (uprkos svojim, vremenom sve vidljivijim, levičarskim opredeljenjima) bio čovek sistema, kretao se u okviru sistema, u njemu je delao. Imamo li, pre svega, u vidu njegov potonji odnos prema institucionalizovanoj psihoanalizi (a onda, verovatno, i onovremenoj jevrejskoj državi u nastanku), možemo pretpostaviti da je u sebi zadržavao pravo na *unutrašnju autonomiju*.

Umeo je da govori. Umeo je i da čuti. Da čuva tajnu. Zanimljiva je njegova nespремnost da akademski (ili već nekako drugačije) kapitalizuje rezultate svojih razgovora sa Principom. Na ovu temu je objavio samo jednu kratku belešku, u bečkom socijaldemokratskom listu *Arbeiter Zeitung*.⁹ Tek treba detaljnije ispitati njegov (Papenhajmov) odnos prema Janu Vlastimilu Hvojki (neobičnoj figuri iz terezinskog zatvorskog miljea), priređivaču (po mnogo čemu zagonetnog) *teksta Principove češke autobiografije*.¹⁰

U svakom slučaju, Papenhajm je bio složena ličnost. Odigrao je važnu epizodnu ulogu na onovremenoj istorijskoj pozornici. Čini mi se da je toga bio svestan. Umeo je da se sačuva, da se prilagodi. Bio je nenametljiv, istovremeno (očigledno) ambiciozan i diskretan u svom nastupu.

* * *

Dva meseca po okončanju velikog rata 19. decembra 1919. godine, sa tada novom (socijaldemokratskom) vlasti na čelu, austrijska skupština je (uz primetan pritisak javnosti) podržala formiranje komisije koja je pred sobom

9 [M. Pappenheim]. "Princip über sein Attentat", *Arbeiter-Zeitung* [Wien], vol. 31, No. 229 (21. August 1919), 5–6.

10 Hvojka je bio terezinski zatvorenik, poznao je Principa. Po ubeđenju je bio levičar (pristalica Klofačeve Narodno-socijalističke stranke), antimilitarista i protivnik austrijske dominacije. U zatvor je dospao zato što je javno pevao himnu *Hej Sloveni!* Posredi je bila u osnovi bezazlena politička figura, terezinski zatvorenik (romantičar) koji je bivao podvrgnut mnogo blažem režimu od ostalih (mnogo manje bezazlenih) zatvorenika. Upravo to ga je i dovelo do statusa pomagača terezinskom osoblju, pre svega lekarima. Sasvim je moguće da je on bivao u kontaktu sa Papenhajmom. Imali su slične političke svetonazore, silom prilika, našli su se na istom mestu. Hvojka je iza sebe ostavio tekst pod naslovom „Gavrilo Princip. Sećanje na mrtvog prijatelja“, i objavio Principov kratki autobiografski zapis pod naslovom „Životopis Gavre Principa“. Posredi je, navodno, veran prevod zapisa (izvorno pisanog na nemačkom jeziku) koji mu je sam Princip dao. Taj zapis je, iz poštovanja prema Principu, Hvojka čuvao kao *relikviju*. Zanimljiva je, lako uočljiva, mada još uvek nedovoljno ispitana, bliskost između Papenhajmovog i Hvojkinog teksta. Papenhajmovo i Hvojkiño svedočanstvo o Gavrilu Principu, za razliku od drugih njima savremenih, uvode u igru iste činjenice i podatke koji su u tom trenutku još uvek bili nedostupni. Upravo to (nedvosmisleno) svedoči u prilog tezi o postojanju neke (nama danas još uvek nedovoljno poznate) veze između Papenhajma i Hvojke. Ubrzo će, nadam se, Hvojkin tekst (kao valjano priređen i preveden) postati dostupan našoj stručnoj javnosti.

imala krajnje delikatan zadatak: neophodno je bilo utvrditi stepen zloupotreba (komandne moći i autoriteta) u austrijskoj vojsci. Tačan naziv ove komisije je bio *Kommision zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen*. Neophodno je bilo, objektivno, oslanjajući se na struku a ne na političke predrasude, ispitati uznemirujući brojne pritužbe koje su ukazivale na pojave grubih zloupotreba komandnih funkcija.¹¹

Velika prašina digla se oko slučajeva (bilo je i onih među njima koji su se tragično završili) *torture* kroz koju su prolazili na frontu traumatizovani vojnici u vojnim bolnicama. Ono što mi danas prepoznajemo kao *posttraumatski stresni poremećaj* (ili, skraćeno PTSD) teorija i praksa dominantne psihijatrijske doktrine austrougarske monarhije videla je kao puko *simulantstvo*, kao - *dezerterstvo*. U priču je uvedena nauka (*psihijatrija*). Nošena ratničkom arogancijom tradicionalnog moćnika, Habsburška monarhija je od svojih učenih podanika (lekara, neurologa i psihijatara) zahtevala lojalnost. Pitanje vojničkog elana (odnosno, spremnosti vojnika da, uprkos svesti, učestvuje u borbenim dejstvima, da interes sopstvenog preživljavanja ne nadredi interesima monarhije) dobija status problema koji, logikom struke, treba rešavati. Naravno, bilo je i tu dosta lutanja, sporenja, čak nedoslednosti. Ratnički prohtevi države mešali su se s redukcionizmom i pragmatizmom psihijatrijske struke u nastajanju. Paralelno s insistiranjem na *simulantstvu*, tragalo se (uglavnom bezuspešno) za nekom eventualnom formom moguće *neuropatološke eksplanacije ovog fenomena*. Na sceni su bili veliki igrači. Brojni radovi objavljeni su na ovu temu. Nemali broj tada važnih autora, netretko sam krem onovremene medicine, uzeo je učešća u ovim raspravama. Po ko zna koji put, rat se pokazao kao veliki eksperiment. U igri su bile kako prirodne tako i društvene nauke.¹²

Rat je završen. Trebalo je nekako preživeti poraz. Društvo je bilo u krizi. Usledile su brojne kritike. Javnost je bila uznemirena. Govorilo se o teškim ogrešenjima o moralni kodeks lekarske profesije. Medicina je, kaže optužba, konkretno bivajući ovaploćena u sanitetskoj službi, (nedopustivo) bivala na strani militantnih potreba države (monarhije) koja je bila u ratu. Zbog toga su, nedvosmisleno, trpeli pacijenti. Traumatizovani, proglašavani su za dezertere (simulante). Dosledno su bivali izlagani bolnim i neprijatnim procedurama.¹³

11 O radu ove komisije cf. K. Eissler, *Freud as an Expert Witness. The Discussion of War Neurosis Between Freud and Wagner-Jauregg* (International Universities Press, 1986).

12 O svemu ovome detaljnije cf. P. Lerner, *Hysterical Men, War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890-1930* (Cornell University Press, 2003).

13 U onovremenom socijaldemokratskom glasilu *Freie Soldat* (11.12.1918), pojavio se sledeći tekst: „Jedno od najneprihvatljivijih poglavlja u priči o sanitetu Austrijske vojske je ona o tretmanu ratnih neurotika. Ove sjađene žrtve savremenih metoda ratovanja tretirane su na jedan sasvim specifičan način. Mada potpuno izlečenje traži vreme, trud i valjanu negu, a više strukture vojne vlasti nisu bile spremne da ih pruže običnim vojnicima, doktori koji su ih zbrinjavali iznašli su neočekivano brz način razrešenja njihovih neuroloških problema. Električni udari (*Starkstorm*) propuštani su kroz tela... ratnih neurotičara, uzrokujući tako snažan bol od kojeg su mnogi od njih umrli tokom samog tretmana, dok je većina nezalečena potražila spas u begu iz bolnica... U ovom su se tokom rata posebno

* * *

Prvi posao *pomenute komisije* bio je da sakupi sve relevantne pritužbe bivših pacijenata. Uz to, komisija je imala obavezu da, po potrebi, pozove i sasluša relevantne stručnjake (eksperte, konsultante). Insistiralo se na odgovornom (kritičkom) preispitivanju nedavne prošlosti. Na stručnim i etičkim konsekvencama pojedinih (vojno)medicinskih praksi. Jedan od pomenutih eksperata (konsultanata) je, kao što znamo, bio i Sigmund Frojd.¹⁴ On je učestvovao u raspravi posvećenoj (zbilja ozbiljnim) optužbama upućenim na račun tada čuvenog neurologa i fiziologa (potonjeg nobelovca) Juliusa Wagner-Jaurega.¹⁵ Legitimno je pitanje, dobro je biti ga svestan, kako je uopšte došlo do toga da Frojd bude pozvan od strane pomenute komisije? Zašto su, dakle, izabrali (*baš*) njega, a ne nekog drugog? Definitivan odgovor nemamo. Verovatnom zvuči pretpostavka da je izbor pao na Frojda prvenstveno zato što je on bio jedan od retkih (sa akademskim pedigreeom) dostupnih neurologa koji nije mogao biti okarakterisan kao Vagner-Jaugerov učenik, sledbenik ili saradnik.¹⁶

Traumatizovani vojnici koji su za Vagnera-Jaurega bili *simulanti* (*dezerteri*) za Frojda su bili *neurotičari*. Njegova argumentacija bila je obazriva (uz sve poštovanje koje je ukazao samom Vagner-Jauregu), bio je decidan u svom kritičkom stavu. Posredi je, veli on, nešto mnogo komplikovanije od pukog (svesnog, namernog, utilitarnog, kukavičkog) *simuliranja bolesti*. Nimalo čudno, tamo gde konzervativna biološka psihijatrija (oličena u Vagneru-Jauregu i njegovoj školi) vidi svesni (utilitarni) pokušaj da se izmakne koman-

istakle Vagner-Jauregova klinika iz Beča i neurološko odeljenje vojne bolnice u Grincingu“. Cf. K. Eissler, *Freud as an Expert Witness*, 14–15.

14 Cf. E. A. Danto, “Trauma and the state with Sigmund Freud as Witness“, *International Journal of Law and Psychiatry*, 30 (2016).

15 Potomak ugledne porodice, Vagner-Jaureg studirao je i završio medicinu u Beču. Ostaće zapamćen po vrlo uspešnoj akademskoj karijeri. U periodu između godina 1889. i 1893. bio je profesor psihijatrije na Univerzitetu u Gracu. Potom, vraća se u Beč. Posle kratkog perioda provedenog na Internom odeljenju Bečkog univerziteta, on se posvećuje psihijatriji i neurologiji. Objavio je brojne radove koji ga čine važnom figurom u razvoju biološke psihijatrije. Godine 1927. dobiće Nobelovu nagradu na osnovu svog doprinosa razumevanju neurofiziologije sifilisa. Tokom rata on će na svojoj klinici tretirati veliki broj na frontu traumatizovanih vojnika. Primenjivaće *radikalno averzivne metode*, izlagaće ih bolnim elektrošokovima. Ideja je (pojednostavljeno rečeno) bila: lišiti *simulante* (*dezertere*) dobiti koju im njihovo, sa stanovišta vojske neprihvatljivo, ponašanje pruža. Smisao upotrebe averzivno bolne procedure (elektrošokova) upravo je i bio u tome. U suočavanju dezertera s radikalnom nepodnošljivošću njihovog bivanja u (sanitetskom) pribežištu daleko od samog fronta i borbenih dejstava. Zanimljivo je, valja i to pomenuti, Vagner-Jaureg će (kada za to bude došlo vreme) otvoreno koketirati s nacizmom. Sasvim u skladu s nacističkom ideologijom, interesovaće se za eugenetiku. Ironijom sudbine, tako veli jedna priča o njemu, ipak neće biti primljen u Hitlerovu Nationalsocijalističku partiju. Zašto? Žena mu je bila Jevrejka. Cf. W. Neugauber, K. Scholtz, P. Schwartz, *Julius-Wagner-Jauregg im Spannungsfeld politischer Idee und Interessen* (Peter Lang, 2008).

16 Ovu tezu zastupa Elizabet An Danto u svom tekstu “Trauma and the state with Sigmund Freud as Witness“.

dnom autoritetu i zahtevima situacije ratnih dejstava, osnivač psihoanalize zapaža nešto sasvim drugo: situaciono-patološki učinak nesvesnih procesa. I - traumatizujuće osujećujuće dejstva ratnog okruženja.

Za Frojda, dakle, traumatizovani vojnici nisu *simulanti*. Za njega, oni su - *histerici*. Sasvim očekivano, on je (za razliku od Vagner-Jaugera) za njih imao razumevanja. Evo samih Frojdovih reči:

Za mnoge obrazovane ljude bilo je zastrašujuće potčinjavanje vojničkom tretmanu, na mnoge u našoj i u nemačkoj vojsci je uticao loš odnos nadređenih prema njima. U našim nastojanjima da psihoanalitičkim metodom lečimo neuroze zapazili smo da je bunt protiv nadređenih čest uzrok bolesti... ljudi su bili naterani u vojnu službu, niko ih nije pitao žele li da idu u rat ili ne, te stoga moramo razumeti njihovu potrebu da uzmaknu. Lekarima je zapala uloga mitraljezaca koji su stajali iza linije fronta i gonili natrag one koji bi pokušali da pobegnu... Svaki se lekar pojedinačno morao nositi sa ovom ulogom na drugi način. Dodeljen im je bio zadatak nespojiv sa medicinskom strukom. Pre svega, lekar mora zastupati bolesne... Nemoguć je kompromis između /lekareve/ usaglašenosti sa ljudskim vrednostima i prisilne vojne službe.¹⁷

Ugladen ton. Oštre reči. Na prvi pogled, situacija je jasna. Svedoci smo još jedne od bezbroj mogućih konfrontacija između klasične (biologističke) psihijatrije i psihoanalize. Uz to, daju se nazreti i različite političke perspektive viđenja stvari. Linije razgraničenja su jasne: na jednoj strani je imperativni biologistički redukcionizam (praćen svojim naglašeno represivnim potencijalima), na drugoj je (ništa manje imperativna) subverzivnost psihoanalize, njen interes za pitanja smisla i značenja, za složenu dinamiku odnosa svesnog i nesvesnog.

Osnivač psihoanalize nastupa sa stanovišta kritički odnegovanog odgovornog prosvetiteljstva. U prvi plan ističe (za njega nesporne) humanističke vrednosti. Oprezno oponirajući Vagner-Jauregu i njegovoj školi, on, zapravo, nastoji navesti vodu na svoju vodenicu. Očigledno, Frojd je svoje učešće u radu ove komisije, pre svega, video kao dobru priliku da (sada u novim političkim okolnostima, u situaciji u kojoj su njegovi oponenti bili u defanzivi) promoviše sopstvenu stvar: psihoanalizu. Savršeno svestan činjenice da se okruženje u kojem se tada našao teško može smatrati njemu naklonjenim, uz svu svest o delikatnosti situacije u kojoj se tada (posle ratnog poraza i raspada monarhije) nalazilo austrijsko društvo,¹⁸ on nastoji da tu okupljene glave informiše (familiarizuje) sa nastojanjima i delatnostima tada već prilično institucionalizovane (mada zvanično još uvek nedovoljno priznate) psihoanalize.

17 Cf. K. Eissler, *Freud as an Expert Witness*, 60.

18 Društvo je srljalo u ozbiljnu krizu. Evo kratkog opisa atmosfere u Beču (reč je o pismu poslatom 21.05. 1921), iz pera Nikosa Kazancakisa: „Užas Beča koji se raspada ne da se opisati. Naročite policijske snage organizovane su da sprečavaju ljude u njihovim pokušajima da se tokom noći bace u Dunav. Ipak, mnogi im umaknu i uspeju da skoče, čak i majke sa svojom decom. Gomile žena noću se muvaju ulicama i sebe nude ne bi li dobile neki zalogaj. Seks preglednelih.“ Cf. N. Kazantzakis, *The Suffering God* (Caratzas Brothers Publishing, 1979), 47.

U tom smislu Frojd, nimalo slučajno, pominje nedavno (u Budimpešti, 28. IX 1918) održani psihoanalitički kongres. Kongres je bio posvećen, upravo, *pitanju ratnih neuroza*. Osim Frojda, govorili su Ferenci, Abraham i Zimmel.¹⁹ Pojednostavljeno rečeno, njegova (implicitna) poruka okupljenima bi se mogla ovako sažeti: biološki redukcionizam i politička (tj. moralna) neodgovornost zvanične psihijatrije su uslovile neuspeh u radu sa traumatizovanim vojnicima; srećom, to nije jedina priča, tu je i njegova priča. Zajedno sa svojim saradnicima on ju je uspešno razvio i to do nivoa efektivne primenljivosti, upravo u slučajevima gde je zvanična psihijatrija pobacila.

Kako je grupa okupljenih na ovo reagovala? Mislim da se lako moglo pretpostaviti: bili su dosledno nedodirnuti Frojdom argumentima. Po ko zna koji put u životu, on je pokucao na zatvorena vrata. Ako se neko još uvek pita kako je na kraju cele procedure prošao sam Vagner-Jaureg, odgovor je sledeći: sa njegovog imena je skinuta svaka (strukovna i moralna) odgovornost.

Frojdove reči ostale su da vise u vazduhu.

* * *

Tako se, znači, govorilo na prepodnevnoj sesiji zasedanja komisije. Uslediće odmor, pa popodnevna sesija. Tu nas čeka nemalo iznenađenje.

Sutradan, svedoči nam Ajsler, Frojd nije bio prisutan. Što se popodnevne sesije tiče, ne pominje ni njegovo prisustvo, ni odsustvo. Šteta. Dobro bi bilo da možemo biti sigurni da li je (ili nije) Frojd bio prisutan. Nažalost, Ajsler nam nudi nebitan podatak, tačno vreme trajanja popodnevne sesije (od 15h do 18h i 45min), a prećutkuje nam (verovatno iz puke nepažnje) nešto potencijalno mnogo važnije.

Bez ikakve najave, stiče se utisak sasvim neočekivano, mimo dotadašnjeg toka rasprave, u priču biva uveden upravo Martin Papenhajm. Do toga će doći posledično pominjanju neurološkog odeljenja vojne bolnice u Grincingu. Kao što znamo, tu je (sasvim logično, na neurološkom odeljenju pome-nute bolnice) Papenhajm (pošto se oporavio od španske groznice) preuzeo mesto upravnika.²⁰

Pomenuće ga Arnold Diring, ugledni fiziolog, kasnije profesor fiziologije na Bečkom univerzitetu. Papenhajm je, podseća nas Diring, na upravljačkom mestu smenio dr Kornfelda. U tom periodu, veli on, (u radu sa traumatizovanim vojnicima) počela su da se događaju upadljiva prekoračenja (uobičajno shvaćene) medicinske prakse. Ovde valja biti obazriv. Na osnovu materijala

19 Cf. S. Ferenczi, *Psycho-Analysis and the War Neurosis* (The International Psycho-Analytical Press, 1921).

20 Indikativno je da je u onovremenoj javnosti, uz Vagner-Jauregovu kliniku, upravo neurološko odeljenje vojne bolnice u Grincingu najčešće bilo dovođeno u vezu s nedopustivom praksom (medicinske) torture pacijenata.

koji je Ajsler objavio, te uzimajući u obzir njegove komentare, nije do kraja jasno da li je sam Papenhajm bio taj koji je u Grincing *uveo neprihvatljivu praksu*, ili se on, naprosto, *uklopio u već postojeće šablone rada sa pacijentima*. Inicijalna Papenhajmova grubost, njegova sklonost da pretera, odaje utisak anksioznog čoveka koji (našavši se u novoj sredini) nastoji da se uklopi. Malo je verovatno da bi on, onakav kakav je bio, sebi dopustio rizik takvog jednog (ipak upadljivog) iskoraka iz uobičajeno shvaćene lekarske prakse. U svakom slučaju, ostaje pitanje kako je, uopšte, bilo moguće to da se Hvojkin konspirant iz Terezina (na prvi pogled) tako olako, u Grincingu, izmetne u praktikanta medicinske torture?²¹

Sam Diring, ističe Ajsler, nije bio *apriori* protiv terapije elektrošokovima. Naprotiv. To, dalje, veruje Ajsler, čini njegovu kritiku Papenhajmovih terapeutskih postupaka relevantnijom. Celoj stvari, odmah se da uočiti, Diring pristupa suprotno od Frojda. Frojd, videli smo, u prvi plan ističe interes pacijenta. Diringu je, pre svega, bitan interes vojske. Konačno, ni to nije nebitno, Frojd govori o *pacijentima*, Diring o *simulantima*. Diring kritikuje Papenhajma zbog preterivanja. Njegov argument je, zapravo, počivao na pragmatičkoj tezi: do boljih bi se rezultata došlo da su pacijenti (i za njega oni su simulanti) tretirani blažim metodama. Efekti takve (blaže) terapijske procedure bili bi trajniji. Kao takvi, oni bi bili sposobni da se vrate na front. I, što je najvažnije, ne bi ponovo odatle pokušali da pobegnu. Gde? U bolest.

Konkretno, evo njegovih reči:

Stojim pri onom što sam rekao, metod lečenja dr Papenhajma odmah se pokazao kao grub... Nije mi se dopadalo to što se odmah pristupalo oštrim metodama, jer sam verovao da je moguće tretirati ove ljude i na druge načine. Na kratko ih izlečite grubim metodama, oni nepuste bolnicu... ubrzo budu poslani na front gde opet postaju simulanti...

Moj prigovor je bio taj da on /dr Papenhajm/ koristi odveć veliki intenzitet u svom radu. Suprotstavio sam se jer nisam verovao da je to u skladu sa našim uzvišenim i časnim ciljem... Moje mišljenje razlikovalo se od mišljenja nekih mojih kolega, jer moj pristup stvari je bio utilitaran. Uveren sam da ovakav medicinski pristup može u nekim slučajevima postići značajan terapijski uspeh, no shvativši da među ovim ljudima /misli na pacijente, tj. na frontu traumatizovane vojnike/ ima kako onih čija je volja bila slaba, tako i onih čija je snaga volje izuzetna i koja se održala i tokom faradeizacije, postao sam uveren u pomanjkanje uspeha ove procedure. Taj stav je bio čisto utilitaran, to nije bilo naučno stanovište.²²

Diringovi *uzvišeni i časni ciljevi* podrazumevaju davanje primata interesima vojske. Njegova logika je, kako sam kaže, utilitarna. Takva je bila i njegova kritika Papenhajma. Utisak je, sam Ajsler na njemu insistira, da je

21 Istine radi, valja dodati da će (iz sličnih razloga) Papenhajma prozivati i (psihoanalizi inače poslovično neskloni) Karl Kraus. Cf. Karl Kraus, *Die letzten Tage der Menschheit*, Herausgeber: Eckart Früh (Wien, 1999), 137.

22 Cf. K. Eissler, *Freud as an Expert Witness*, 141–142.

Papenhajm, kao novopridošli upravnik odeljenja, doista pribegavao grubim metodama u svom radu sa pacijentima. No, zaključuje Ajsler, takva je praksa prekinuta posle Diringove intervencije.²³ Vojna bolnica u Grincingu je, makar donekle, postala bolje mesto za svoje pacijente.

* * *

Dakle, pomenut je Papenhajm. Pomenut je u negativnom kontekstu.

Da li je Frojd bio prisutan tokom popodnevne sesije, dakle, ne znamo. Deluje sasvim ubedljivo da nije. Koliko god nama danas njegov odnos sa Papenhajmom bio nejasan, malo je verovatno da ne bi ni jednu reč rekao. Da bi samo ćutao. Ne kažem da bi on, Frojd, nužno, morao braniti Papenhajma. Ako bi se, kojim slučajem, pokazalo da su izrečene optužbe osnovane, obavezale bi ga njegove sopstvene reči (dakle, ono što je istog dana, tokom prepodneva, rekao o Vagner-Jauregu). To bi značilo da bi (nekako) od Papenhajma morao da se ogradi. U svakom slučaju, Frojdova bi nam (eventualna) reakcija dosta toga mogla reći o specifičnoj težini Diringove intervencije. Ipak, kao što rekoh, zasigurno ne znamo da li je on bio (ili nije bio) prisutan. Ovo su samo nagađanja. Međutim, nešto drugo znamo. Papenhajm je u svakom slučaju bio odsutan. Po dva osnova, stvar pojašnjava Ajsler, on nije mogao biti pristan. Prvi razlog je što je Papenhajm tada (kao član misije vojnog saniteta), bio u Rusiji. Znači, službeno je bio odsutan. Drugi razlog je (naravno, ako je verovati Ajsleru) mnogo zanimljiviji: imajući u vidu njegovu (Papenhajmovu) mesto u onovremenoj (vojno-sanitetskoj) hijerarhiji, komisija koja je upravo saslušavala Vagner-Jaurega, a čiji je Frojd bio jedan od konsultanata, nad Papenhajmom nije mogla imati nikakvu jurisdikciju. Odatle sledi da se on, uopšte, ne bi morao odazvati pozivu ove komisije. Ili, da kažem tako, odatle sledi da ga sama komisija ne bi mogla prozvati i pozvati. On se nalazio izvan njenih nadležnosti.

Ajsler nam ništa određenije ne kaže o mestu koje je Papenhajm zauzima u austrijskoj vojsci. Preko cele stvari (nezainteresovan) prelazi. Svakako, na osnovu šireg konteksta priče (tj. na osnovu svega onoga što znamo), nije za pretpostaviti da je Papenhajm bio u nekakvoj naročitoj nemilosti. Bio je oprezan. Umeo je da se čuva. Utoliko i iznenađuje Diringova optužba. Kao što smo videli, tokom rata je nesumnjivo napredovao. Kraj rata dočekao je na mestu upravnika odeljenja jedne od prestoničkih (makar i privremenih) vojnih bolnica. Ubrzo ćemo videti, napredovaće i posle rata: između ostalog, biće upravnik neurološkog odeljenja bolnice u Laincu, postaće profesor medicinskog fakulteta u Beču. Sarađivaće (kao ekspert-konsultant) sa sudom u Beču.

Dobro bi bilo, kako bi se izbegle eventualne mistifikacije, što je preciznije moguće, utvrditi kakav je bio njegov Papenhajmov (kako formalan, tako

²³ *Ibid*, 84.

i neformalan) status u novonastaloj (posleratnoj) situaciji. Koliko znam, do danas je samo Ajsler imao ekstenzivnog uvida u dokumente komisije. Kako sam priznaje, vršio je selekciju. Nije objavio sve. Primarno ga je zanimao spor između Vagnera-Jaurega i Frojda. Za pretpostaviti je, mnogo toga drugog je ostalo po strani. Upravo to se desilo i sa ovom kratkom epizodom koja je (blagodareći Albertu Diringu i njegovoj intervenciji), na kratko, u priču uvela i Martina Papenhajma.²⁴

Nakratko nam se još valja osvrnuti na, kako veli Ajsler, prvi razlog zbog kojeg Papenhajm nije mogao (ili *mora*) biti prisutan dok se o njemu raspravljalo. Kao što znamo, bio je u Rusiji.

Sam po sebi, i ovaj nam (naoko nevažan) podatak nešto govori. Sve i da ne znamo da li je Frojd bio prisutan tokom popodnevno zasjedanja komisije - a zanimljivo bi bilo znati da li bi ga (kao čoveka, ipak, bliskog njegovom krugu) branio od Diringovih optužbi, ili je (nezainteresovan) naprosto ćutao - zasigurno znamo šta je Papenhajm, vrativši se iz Rusije, radio. Između ostalog, bio je u kontaktu sa psihoanalitičkim udruženjem. Verovatno i sa samim Frojdom.

O tome nam neposredno svedoči kratak natpis objavljen u biltenu Frojdovog (tada već uveliko internacionalnog) psihoanalitičkog udruženja. Tema je: stanje psihoanalize u (*revolucionarnoj*) Rusiji.²⁵

* * *

Tragovi u vremenu što ih je Martin Papenhajm za sobom ostavljao lako mogu da zbune. Imao je širok radijus kretanja. Bavio se različitim stvarima, bio je uspešan (istini za volju, danas mnogo više znamo o njegovim uspesima nego o neuspesima), postao je ugledan lekar, profesionalno ostvaren čovek, profesor univerziteta, društveno je bio aktivan (otvoreno se zalagao za reforme u društvu, samim tim i u psihijatriji), razgovarao je sa Principom, (očigledno mimo tuđih pogleda) došaptavao se sa Hvojkom, odigrao je važnu ulogu u inicijalnom organizovanju i razvoju psihijatrije i psihoanalize u Izraelu (tada Palestini).²⁶

24 Zanimljivo je pomenuti, u prvom (nemačkom) izdanju Ajslerove knjige ova epizoda izostaje. Prvi put će se pojaviti tek u prvom izdanju engleskog prevoda ove knjige. Potom, naći ćemo je u njenom drugom (nemačkom) izdanju. O tome nam svedoči, upravo, sam Ajsler. Cf. K. Eissler, *Freud as an Expert Witness*, 141.

25 Cf. M. Giafer (ed.), *Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung 1910–1941* (2007), 321.

26 Ova se epizoda iz Papenhajmovog života, izgleda, neslavno završila. Postoje indicije da je on (budući nesklon cionizmu, a sklon levičarstvu) pobudio podozrenje kod njemu nadređenih autoriteta u novonastaloj jevrejskoj državi. To je, izgleda, bilo potpomognuto i *pismom upozorenja*, koje je jevrejska zajednica iz Beča uputila svojoj sabraći u Palestini. O svemu tome detaljnije cf. E. Berman, "Beyond analytic anonymity: On the political involvement of psychoanalysis and psychotherapists in Israel", in J. Bunzul, and B. Belt-Hallahmi (eds.), *Psychoanalysis, Identity and Ideology: Critical Essays on the Izrael/Palestine Case* (Springer, 2010), 157–158.

Imamo li u vidu širi vremenski kontekst Papenhajmovih razgovora sa Principom,²⁷ ono što tu, pre svega, zbunjuje je sam način na koji ih je on (Papenhajm) vodio. Ukratko, on Principu pristupa kao Frojdiv učenik. Svojim pitanjima on dosledno prati logiku vođenja analitičke procedure. Sva njegova pažnja je (ne računajući njegovu, sa stanovišta struke teško razumljivu, zainteresovanost za logističku i političku dimenziju atentata u Sarajevu)²⁸ skoncentrisana na (za samu psihoanalizu od krucijalnog značaja) pitanja porodičnih i socijalnih odnosa. Sva druga (medicinska) problematika je naglašeno u drugom planu. Istovremeno, međutim, kako u tekstovima koje je u to vreme pisao, tako i u svojoj medicinskoj praksi u Grincingu, on postupa u skladu sa najdubljim uverenjima Frojdivih opopenata. Bez imalo zazora, ako je verovati Diringu, on pacijente izlaže bolu, svrstavajući se time u grupu upravo onih lekara kojima je (kako veli Frojd) pripala uloga onih *nečasnih mitraljezaca*.

Iz svega što danas znamo o odnosu između Frojda i Papenhajma (pre svega, ono malo u arhivama postojećih pisama, te brojnim rasutim svedočanstvima savremenika), nemamo osnova da pretpostavimo da se između njih ikada desio neki ozbiljniji sukob. Praktično do kraja Frojdivog života (Papenhajm je tada već uveliko živio u Palestini) oni su održavali odnos. Istini za volju, taj odnos je, kako je vreme odmicalo (makar na osnovu onoga što nam je do danas bilo dostupno od arhivske građe), ponajviše bio (kako zbog Frojdove bolesti, tako i zbog udaljenosti) stvar Papenhajmovog kurtoaznog izražavanja poštovanja i naklonosti Frojdu. Uz to, valja i to imati u vidu, Papenhajm je (zajedno sa članovima svoje porodice) održavao kontakte sa članovima Frojdove porodice.

Ovaj podatak (potencijalno) nije bez značaja, imamo li u vidu Frojdivu sklonost da (neretko krajnje eruptivno) prekida odnose sa dotadašnjim sa-

27 Verujem da nećemo mnogo pogrešiti ako njegove razgovore s Principom vremenski lociramo u period između njegovih ranih tekstova o *ratnim neurozama* ("Über Neurosen bei Kriegsgefangenen", *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 36 (1916), 1402–1404; "Über Psychosen bei Kriegsgefangenen", *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 33 (1918), 518–525), te njegovog dolaska u Grincing (prvo kao pacijent, onda kao načelnik odeljenja). Oba teksta dosledno su neurološki profilisana, obiluju onovremenom tehničkom terminologijom i praktično su u potpunosti oslonjeni na tada aktualne medicinske (teorijske) koncepcije. Drugi tekst, onaj objavljen godine 1918, dodatno je zanimljiv. On je, iz samog teksta se to da naslutiti, nastao za vreme Papenhajmovog rada u Terezinu i Pardubicama (dakle, u isto vreme kada je razgovarao s Principom). Dodatno, ovi tekstovi su danas za nas interesantni i zbog same svoje teme, zbog pokušaja da se (instrumentarijem onovremene akademske medicine) utre put razumevanju epidemioloških specifičnosti različitih etničkih grupa. Sam Papenhajm govori o rasama. U prvom slučaju, u igri su ruski vojnici. Da stvar bude zanimljivija, grupa pacijenata kojom se u svom drugom radu (onom iz godine 1918) bavi su (kako kaže) „Turci“. Zapravo, *bosanski muhamedanci*.

28 Kao što smo već pomenuli, Papenhajm će, kao politički deklarisan levičar, upravo o ovome (o Principovim političkim svetonazorima), objaviti kratak tekst: cf. M. Pappenheim, "Princip über sein Attentat". *Arbeiter-Zeitung* [Wien], Vol. 31, No. 229 (21. August 1919), 5–6.

radnicima (čak prijateljima) koji su zastupali stanovišta koja (u potpunosti) nisu bila u skladu sa njegovim. Zanimljivo je to da Papenhajmovo (na prvi pogled deluje tako) *klackanje između onda zvanične psihijatrije i psihoanalize* kod Frojda nije (bar da mi znamo) pobudilo nikakvo pozorenje. Naprotiv.

Ovaj podatak, pritom, dodatno dobija na važnosti uzmemo li u obzir to koliko je samom Frojdu (a onda i ljudima iz njegovog neposrednog okruženja, pomenuću Ferencija i Abrahama), već negde pred kraj velikog rata, postalo važno da se nekako infiltriraju u onovremeni sistem vojno-sanitetske (psihijatrijske) prakse. Dovoljno je samo setiti se (još jednom) kongresa u Budimpešti.

Ima se o tome još ponešto reći.

* * *

Papenhajm nije bio prisutan na kongresu u Budimpešti. Na prvi pogled, bilo bi za očekivati da se i on tamo pojavi. Zašto tamo nije bio, ne znamo.

Tema kongresa bila je *ratne neuroze*. Tačnije, *šta bi psihoanaliza mogla da ponudi u razumevanju i tretmanu ratnih neuroza?* Istovremeno, ideja kongresa je, ako mogu tako da kažem, bila *povezivanje psihoanalize sa austrijskom vojskom*. A onda i *sa državom*. Mnogi će se začuditi, ali doista je bilo tako, Frojd je, makar u jednom periodu svog života, poverovao u vojsku. U izvesnom smislu, čak, poverovao je i u rat. U vojsci je video šansu; šansu za psihoanalizu. Rat mu se pokazao kao (potencijalno) *pravi trenutak*. Nadao se društvenom priznanju i finansijskoj podršci. Čvrsto je verovao da će on vojsci (državi) ponuditi *nešto* što ona neće moći da odbije.

Papenhajm se bavio *u ratu traumatizovanim vojnicima*. Bio je iskusan vojni lekar, sklon psihoanalizi. Kako je on gledao na rat, ne znamo. Čini se da je, za razliku od Frojda, manje bio sklon iluzijama. Period kongresa u Budimpešti bio je mutno doba u istoriji psihoanalize. Velika pometnja je tu bila posredi. Događale su se mnoge pogrešne procene. Snovi su se mešali sa stvarnošću. Obično se previđa zapanjujuća nekritičnost i naivnost Frojda i njegovog okruženja (pre svih, Ferencija i Abrahama) upravo po pitanju saradnje sa vojskom.²⁹ Abraham će svoje izlaganje završiti direktnom i nedvosmislenom ponudom vojsci. Ponuda je, doduše, izrečena u formi nadanja; nadanja da će

29 Potpuno nadrealno zvuči Ferencijevo pismo upućeno Frojdu 22.10.1918. Monarhija se raspada. Ljudi umiru od španske groznice. Svakog dana (u bolnici u kojoj je Ferenci radio) umre između deset i petnaest ljudi. Potom sledi obrt. Upravnik bolnice pokazuje izvestan interes za psihoanalizu. Ferenci zaključuje: „Iz svega ovoga na kraju možda nešto i ispadne. Lepo bi bilo ako nam *mir* ne bi pokvario plan“. Šta tek reći o Frojdom pismu Ferenciju, napisanom 9.11.1918. Tada je već uveliko svima, pa i psihoanalitičarima, postalo jasno da je rat gotov. Frojdovo pismo odiše rezignacijom: „Sve naše akcije moramo obustaviti. Imali smo vino, nedostajao nam je pehar“. Konačno, 17.11.1918. Frojd ponovo piše Ferenciju: „zainteresovali smo svet za ratne neuroze, a rat se završio. Pronašli smo izvor finansiranja, a on nam je odmah presušio. Loša sreća je deo života. Naše carstvo uistinu nije od ovog sveta.“ Cf. E. Falzeder and E. Brabant with the collaboration of Gi-

vojska uvideti superiornost psihoanalitičkog metoda u lečenju ratnih neuroza.³⁰ Njemu je prethodio Ferenci, sa svojim pokušajem da, logički razrađenim algoritmima psihoanalitičke teorije, misli ratne neuroze.³¹

Ipak, ključna figura bio je - Ernst Zimel.³² Ovaj će mladi psihijatar jevrejskog porekla (inače, upravnik klinike u Posenu), tada samouk u analizi, nesporno vrlo sposoban i hrabar čovek, sistematski pokušati da primeni psihoanalitičke metode i teorijske postavke u svom radu sa traumatizovanim vojnicima.³³ I - u tome će imati uspeha. Postići će (makar je tako tvrdio) dobre rezultate. Sa tim rezultatima će biti spreman da izađe pred svet; pred stručnu javnost, pred predstavnike vojske. Očito, za razliku od Ferencija i Abrahama, Zimel je mogao da se pohvali velikim brojem tretiranih pacijenata. Iskustva drugih analitičara (među njima Ferencija i Abrahama) bila su uglavnom sporadična. Radili su sa malim brojem pacijenata. Uprkos prirodnoj patologiji, formalni okviri njihovog rada nisu izlazili iz sfere (za psihoanalizu inače karakterističnog) kamernog poretka stvari. Kamerna atmosfera je strana duhu vojske. Sredina u kojoj je Zimel radio, kao i broj njegovih pacijenata, predstavljali su *novum* za psihoanalizu. Frojd je bio oduševljen.

Ne čudi, Zimel je dobio poziv da dođe u Budimpeštu. Da tamo (zajedno sa Ferencijem i Abrahamom) govori. Frojd je imao uvodnu reč. Od njih trojice se očekivalo da ispričaju glavnu priču. Frojd je igrao ulogu moderatora. Pokrovitelja. Nezavisno od glavne sesije na kongresu (koja je, kao što vidimo, bila posvećena problematici ratnih neuroza), Frojd će se obratiti skupu. Pročitao će tekst striktno posvećen tehničkim pitanjima terapijske prakse. Naravno, što je bilo za očekivati, na samom kraju izlaganja i on će se dotaći pitanja lečenja *ratnih neuroza*.³⁴

ampieri-Deutsch (eds.), *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi*, Vol. 2, 1814–1919 (P. Belknap, Harvard 1996), 303, 310 i 311.

- 30 Cf. S. Ferenczi, *Psycho-Analysis and the War Neurosis* (The International Psycho-Analytical Press, 1921), 29.
- 31 *Ibid*, 5–21.
- 32 O tome šta je Zimel sve govorio na kongresu u Budimpešti cf. S. Ferenczi, *Psycho-Analysis and the War Neurosis* (The International Psycho-Analytical Press, 1921), 30–43.
- 33 Zimel će u godinama posle rata biti i sam podvrgnut didaktičkoj analizi. Njegov analitičar će biti Karl Abraham. U periodu između dva rata on će obavljati važne funkcije u okviru rada Berlinskog psihoanalitičkog udruženja. Slično Papenhajmu, Zimel će po svom političkom opredeljenju biti levičar. Kao takav, ostaviće traga u godinama nastajanja i razvitka socijalne psihijatrije. U gradiću Tegelu organizovaće rad sanatorijuma. Frojd će ga tamo, sa velikom radošću, posećivati. Godine 1934. (osetivši pretnju nadolazećeg velikog zla) napušta Evropu, seli se u Ameriku. Tamo će nastaviti svoju uspešnu karijeru psihoanalitičara. Između ostalog, biće jedan od osnivača psihoanalitičkog društva u Los Anđelesu. Nadovezujući se na tada već uveliko klasične Frojdove tekstove, pritisnut sveopšt看im tragizmom vremena u kojem je živeo, objaviće važnu knjigu o antisemitizmu. Up. E. Simmel, *Antisemitismus* (Frankfurt, Fischer, 2002). Knjiga je prvi put objavljena 1946. Zanimljivo je, vredno i to reći, o Zimelu je pisao i Maks Horkhajmer. Cf. M. Horkheimer, "Ernst Simmel and Freudian Philosophy", *Psyche* (1978), 483–491.
- 34 Cf. S. Freud, S., "Wege der psychoanalytischen Therapie", *Gesammelte Werke*, Vol. 12, 194.

U publici je bilo mnogo vojnih lica. Bilo je tu i zvaničnih vojnih posmatrača. Priča kaže da tada jedino Frojd nije nosio uniformu.³⁵ Teško je oteti se utisku, slika je morala biti groteskna. Psihoanaliza je nudila sebe predstavnicima vrha vojske kojoj se približavao skori poraz. Simptomatično je da to niko nije video. Ni oficiri. Ni psihoanalitičari.

* * *

Papenhajm nije bio u Budimpešti. Zimel je bio. Koliko je zanimljivo to što je Zimel tamo bio, toliko (verujem) može biti zanimljivo i to što Papenhajm tamo nije bio.

Papenhajm i Zimel su (praktično) bili vršnjaci. Papenhajm je rođen godine 1881, a Zimel 1882. Imali su isto (medicinsko) obrazovanje, bili su Jevreji, mladi i ambiciozni. Obojica su bili skloni levičarskim idejama. Jungijanskim rečnikom rečeno, Papenhajm je bio introvertan. Zimel odaje utisak ekstrovertnog čoveka. Frojd je Zimela duboko uvažavao. Uvažavao je i Papenhajma. Uvažavao je i jednog i drugog, ali na različite načine. Zimel je u potpunosti prihvatio psihoanalitičku doktrinu. Učinio ju je svojom budućom vokacijom. Sebe je smatrao psihoanalitičarem. I drugi su ga tako videli. Pre svih, sam Frojd ga je tako video. U Papenhajmovom slučaju situacija je unekoliko bila drugačija. Uprkos blizini, izvesna distanca uvek je postojala. Papenhajm nikada nije bio psihoanaliziran. Zimel, ponavljam – jeste. Zvanično, Papenhajm nikada nije sarađivao sa Frojdom. Zimel, ponovo – jeste. Nezvanično, sasvim je moguće da su Frojd i Papenhajm sarađivali. U svojim objavljenim tekstovima Frojd pominje Zimela. To čini u knjigama *S one strane principa zadovoljstva* i *Psihologija mase i analiza Ja*.³⁶ Papenhajma, bar koliko je meni poznato, ne pominje nigde.

Zimela je, pre svega, preporučilo njegovo (psihoanalitičko) iskustvo u radu sa u ratu traumatizovanim vojnicima. Međutim, ni Papenhajm nije bio čovek bez (različitih, pa i onih ratnih) iskustava. Naprotiv. Zimel je Frojdu ponudio ostvarenje (njegovog, Frojdovog) sna. To je bio san o trijumfu psihoanalize, san o Frojdovom ličnom trijumfu. Frojd je bio ushićen.

Za razliku od Zimela, Papenhajm je raspršio jedan drugi (ništa manje vredan) Frojdov san. To je bio san o *posedovanju znanja*. San o – *valjanoj teoriji*. Poistovećujući se sa Edipom, Frojd je vazda žudeo za znanjem kojim će nadmudriti Sfingu. U jednom trenutku, poverovao je da je to znanje i našao. Tako je nastala njegova teorija.

U onovremenom svetu Gavrilo Princip nije bio tek makar ko. Iza njegovog imena se, za mnoge, skrivalo lice najdubljeg mogućeg košmara. Malo je verovatno (zapravo, mislim da je sasvim neverovatno) to da je

35 Cf. P. Lerner, *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930* (Cornell University Press, 2003), 175.

36 Cf. S. Freud, "Jenseit der Lustprinzips" i "Das Ich und das Es", *Gesammelte Werke*, Vol. 13, 9, 10 i 103.

Papenhajm Frojdu prečutao da je razgovarao sa Principom. Da je u tom razgovoru, upravo, pokušao da primeni njegovu teoriju. Izvesni paralelizam sa Zimelom je očigledan. U oba slučaja neko (Zimel ili Papenhajm) primenjuje Frojdovo učenje. Zimel ga primenjuje na traumatizovane vojnike, Papenhajm na Principa. Traumatizovani vojnici su uvek (ako je rat) poželjna ciljna grupa. Ima ih mnogo. Očajni su. Njihov očaj pritiska vojsku. Vojska bi toga nekako da se reši. U to ime spremna je da čini razne ustupke. Princip nije bio vojnik. On je bio atentator. Svaki vojnik koji krene u rat želi živ da se vrati kući. Princip nije planirao da preživi. I, što je najvažnije, bio je spreman da živi i da umre sa tom svojom odlukom.

Frojd je svoj dug Zimelu obznanio. Svoj (eventualni) dug Papenhajmu nije. Posle svega, ipak, čini mi se verovatnim da je Frojd u svojim rukama mogao (zapravo *morao*) imati original teksta koji mi danas čitamo isključivo blagodareći Parežaninovom prepisu. Ne znam zašto bi tako nešto Papenhajm od njega sakrio. Konačno, po logici stvari, Frojd je morao biti zainteresovan. Između ostalog, tu je u pitanju bila i njegova teorija. Papenhajm Principu, upravo, pristupa kao Frojdov učenik. Ako je pročitao Papenhajmov tekst, Frojd je u njemu zasigurno mogao da prepozna živ (donekle možda uznemirujući) portret mladog čoveka (Srbina iz Bosne), koji mu se (bivajući ni živ ni mrtav) direktno u lice obraćao glasom koji je (posredstvom Papenhajmovog zapisa) dolazio *sa nekog čudnog mesta*; *sa mesta* koje se nalazilo *negde* (gde god to negde bilo) *s one strane principa zadovoljstva*. Tako nešto Frojda nije moglo ostaviti *indiferentnim*. Naprotiv. Negde duboko u sebi znao je on za Bosnu. I za Hercegovinu. Nekad davno, bio je i on tamo. Sa sobom je odatle poneo neke važne utiske. To je, kako je i sam govorio, bio svet u kojem se *lako umire* i u kojem *žene svoja tela ne uskraćuju muškarcima*.³⁷

Zimel je za Frojda oličavao stanje *maničnog ushita*.³⁸ Papenhajm je, naprotiv, za njega morao biti *glasnik iz jednog sasvim drugog sveta*. Zimel je Frojdu doneo predukus uspeha u svetu kojem je on želeo da pripada. To bi, dakle, bilo neko njegovo *halucinatorno ispunjenje želje*. Svi ljudi imaju svoje slabosti. Neretko, mali ljudi mogu imati sitne, beznačajne slabosti. Veliki ljudi mogu imati velike slabosti. Frojd je za to dobar primer.

Papenhajm ga je, svojim razgovorima sa Principom, morao vratiti u svet u kojem je nekada davno (samo nakratko) boravio. I Frojd je nekada bio mlad. Kao mlad lekar (poput Papenhajma, i on je tada bio član nekakve delegacije) Frojd je posetio Bosnu, bio je i u Hercegovini. Video je Turke. Video je i Srbe. Istini za volju, Turci su za njega bili mnogo vidljiviji. No, svakako, bilo je tu i Srba. Drugim rečima, kada je Frojd (poput Papenhajma) bio mlad,

37 Cf. S. Freud, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten*, Gesammelte Werke, Vol. 6, 17 i dalje. Cf. S. Freud, *Zur Psychopathologie des Alltagslebens. Über Vergessen, Versprechen, Vergreifen, Aberglaube und Irrtum*, Gesammelte Werke, Vol. IV, 9.

38 Karakteristično je Frojdovo pismo Ferenciju pisano 30.09.1918. godine. Tamo se nalaze sledeće reči: „Plivam u zadovoljstvu, prosvetljen sam znajući da je moje mučeno dete, moje životno delo, zaštićeno i sačuvano za budućnost...“ Cf. *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi*, Vol. 2, 1814–1919, 296.

on je posetio zemlju odakle je došao upravo on – Papenhajmov atentator. Da stvar bude zanimljivija, sada, posle toliko godina, Papenhajm je pokušao da baš onim što je od Frojda naučio, dakle njegovom teorijom, (nekako) sameri i razume tog čudnog mladog čoveka. I, nije išlo. Frojd je (naravno, ako je čitao Papenhajmov tekst) to sigurno video. Nemoguće je da bi mu tako nešto promaklo.

Ne verujem da je o tome ikome pričao. Zadržao je stvar za sebe. Čutao je on, čutao je i Papenhajm. Paradoksalno, dogodila se *forkluzija*. I to – *dvostruka*. Iz psihoanalitičke priče *izopštena je bila priča* o *Papenhajmovoju priči* koju je on, svojevremeno u Terezinu, imao sa Principom. Frojd o tome čuti. Ta čutnja je (sasvim u skladu sa logikom *forkluzije*) postala opšta. Izopštenje Papenhajmove priče je postalo ultimativna stvarnost istorije psihoanalitičkog pokreta. Gotovo da je niko (iz Frojdovog plemena, uključujući čak i samog Papenhajma) nikad nije pomenuo. To, međutim, nije sve. Istovremeno, iz psihoanalitičkog poretka sećanja izopšten je i sam Papenhajm. Otud, *dvostruka forkluzija*.

Brojni su Frojdovi biografi i istoričari psihoanalize. Papenhajma gotovo niko ne pominje.

Ostao je izvan istorije. To ga je učinilo *zagonetnim čovekom iz senke*.

Bibliografija

- Berman, E., “Beyond analytic anonymity: On the political involvement of psychoanalysis and psychotherapists in Israel”, in J. Bunzul and B. Belt-Hallahmi (eds.), *Psychoanalysis, Identity and Ideology: Critical Essays on the Izrael/Palestine Case* (Springer 2010),
- Danto, E. A., “Trauma and the state with Sigmund Freud as witness”, *International Journal of Law and Psychiatry*, 30 (2016).
- Freud, Sigmund, *Zur Psychopathologie des Alltagslebens. Über Vergessen, Versprechen, Vergreifen, Aberglaube und Irrtum*, Gesammelte Werke – GW, Vol. 4 [1901],
- Idem, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, GW, Vol. 6 [1905],
- Idem, “Wege der psychoanalytischen Therapie“, GW, Vol. 12 [1919(1918)],
- Idem, *Jenseits der Lustprinzips*, GW, Vol. 13 [1920]
- Idem, *Das Ich und das Es*, GW, Vol. 13 [1923],
- Eissler, K., *Freud as an Expert Witness. The Discussion of War Neurosis Between Freud and Wagner-Jauregg* (International Universities Press, 1986).
- Ellenberger, H., *The Discovery of the Unconsciousness: The History* (Basic Books 1981).
- Falzeder, E., and E. Brabant, with the collaboration of Giampieri-Deutsch (eds.), *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi*, Volume 2, 1814–1919 (Harvard: P. Belknap, 1996).
- Giafer, M. (ed.), *Korrespondenzblatt der Internationalen Psychoanalytischen Vereinigung 1910–1941* (2007), 321.

- Ferenczi, S., *Psycho-Analysis and the War Neurosis* (The International Psycho-Analytical Press, 1921).
- Hachen, M. H., *Karl Popper-The Formative Years, 1902–1945; Politics and Philosophy in Interwar Vienna* (Cambridge University Press, 2010).
- Horkheimer, M., "Ernst Simmel and Freudian Philosophy", *Psyche* (1978),
- Jevremović, Petar, „Sigmund Frojd između princa i arhangela“, *Hermeneutički triptih* (Beograd: Gramatik, Beograd 2019).
- Idem, "Sigmund Freud and Martin Pappenheim", *History of Psychiatry*, 31/1 (March 2020), 82–92.
- Johnston, W. M., *The Austrian Mind. An Intellectual and Social History* (University of California Press, 2000).
- Kazantzakis, N., *The Suffering God* (Caratzas Brothers Publishing, 1979).
- Kraus, Karl, *Die letzten Tage der Menschheit*, Herausgeber: Eckart Früh (Wien, 1999).
- Ković, M., *Gavrilo Princip. Dokumenti i sećanja* (Beograd: Prometej/Radio-telvizija Srbije, 2014).
- Lerner, P., *Hysterical Men, War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930* (Cornell University Press, 2003).
- Pappenheim, E., *Hölderlin, Feuchtersleben, Freud. Beiträge zur Geschichte der Psychoanalyse, der Psychiatrie und Neurologie*, herausgegeben und eingeleitet von Bernhard Handlbauer (Graz-Wien: Nausner & Nausner Verlag, 2004).
- Pappenheim, M., Grosz, C., *Die Neurosen und Psychosen des Pubertätsalters* (Springer, Berlin 1914).
- [Pappenheim, M.], "Über Neurosen bei Kriegsgefangenen", *Wiener Medizinische Wochenschrift*, 36, 1916, str. 1402–1404;
- Idem, "Über Psychosen bei Kriegsgefangenen", *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 33, 1918
- Idem, „Princip über sein Attentat“. *Arbeiter-Zeitung*, Wien, XXXI, Nr. 229, 21. August 1919, 5–6.
- Pappenheim M., *Gavrilo Princip's Bekenntnisse* (Wien, 1926).
- Simmel, E., *Antisemitismus* (Frankfurt: Fischer, 2002 [1946]).
- Stepaneky, *In Freud's Shadow* (Routledge, 1983).